

УДК 910.001 (911.0+528.0)

ТЕОРІЇ І КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ: ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

Воронін І. М., Яковенко І.М.

*Севастопольський економіко-гуманітарний інститут ТНУ ім. В. І. Вернадського, Севастополь,
Україна*

В статті розглядаються основні теорії і концепції сучасної суспільної географії з позицій процесу інформатизації суспільства.

Ключові слова: ноосфера, сталий розвиток, посибілізм, інформація, інновація, геоінформаційна система, глобалізм.

ВВЕДЕННЯ

На думку відомого українського географа професора О. Топчієва [22], на даний час у географії використовуються понад десяти методологічних напрямків, концепцій і парадигм. Серед них концепції і парадигми як власне географічні (хорологічна, ландшафтна, геоструктурна, географічного детермінізму, посибілізму, інвайронменталізму, регіоналізму та ін.), так і запозичені від сусідніх дисциплін або ж мають загальнонауковий статус: системна (геосистемна), структурна (геоструктурна), екологічна (геоекологічна) парадигми, концепція коеволюції суспільства і природи, ноосферна парадигма. Інформаційна революція ставить проблему розробки нових географічних парадигм, які б повною мірою враховували би вплив процесів інформатизації на суспільно-історичний розвиток та пізнання. Серед них необхідно виділити концепції та парадигми, які сформувалися під впливом сучасних процесів інформатизації: ноосферна концепція, сучасні концепції природокористування, інтенціональна парадигма в географії, теорія дифузії інформації, геокібернетична концепція, концепція гнучкої територіальної організації виробництва, концепція інформаційних комплексів та ін.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ноосферна концепція. В останні десятиріччя все більшого поширення в географії набуває ноосферна парадигма, яка наголошує особливу роль людини як носія інформації та розуму у подальшому формуванні та розвитку ландшафтної оболонки Землі. Історична функція за цією парадигмою, полягає у поступовому перетворенні біосфери – сфери життя у ноосферу – сферу розуму.

Обґрунтуванню місця і ролі ноосфери в системі цивілізаційного розвитку присвячено вже достатньо великої кількості теоретичних робіт. Серед них особливе значення займають праці П. Шардена (фр. Pierre de Chardin), І.В. Віноградова,

Д. Дрепера (англ. John Draper), Е. Реклю (фр. Elisee Reclus), В.Ф. Купрєвіча, М.М. Моїсєєв, В. А. Каптюги, В.М. Матросова, В.О. Левашова, Р.К. Баландіна, А.М. Буровського, І.Л. Андрєєва, П.Г. Микитенко і ін.

Проте основоположними все ж таки стали праці В.І. Вернадського. Ідеї В. І. Вернадського про ноосферу розкидані по багатьох його творах, але закінченої праці, в якій уявлення про ноосферу були б викладені з такою ж повнотою, як про біосферу, немає. Тому існує декілька розумінь терміну «ноосфера», його зміст, формування наукових основ *ноосферології* – нової науки, що формується в наші дні, і яка може стати основою нового світогляду, здатного визначити місце і роль людства у Всесвіті, напрям його еволюції.

З розвитком людського суспільства в біосфері виникла нова якість: крім чисто біологічної сили, є й сила розуму. Саме ця сила в кінцевому підсумку змінює і біосферу. На певному етапі розвитку біосфера переростає в ноосферу. У розвитку взаємозв'язків між ноосферою і біосферою можна виділити два етапи: *перший* етап, коли ноосфера як ціле розвивається стихійно (характерний для всіх дотеперішніх суспільств); *другий* етап, коли ноосфера усвідомлює себе як єдність людини і природи, як найвищий етап освоєння природи людиною. Цей етап припадає на період розвитку постіндустріального, а далі – інформаційного суспільства. Зазначимо також, що ноосфера як інтелектуалізована біосфера може розвиватися тільки в умовах наукового саморегулювання суспільства, у тому числі регулювання його взаємозв'язків (передусім речовинних та енергетичних) із зовнішньою природою [28].

На сьогодні ми є свідками перехідного етапу від природної досуспільної біосфери до суспільної біосфери – ноосфері, який пропонується називати *соціобіосферним* (В.О. Шальнев, 1995, 2000). Процеси соціогенезу, техногенезу і культурогенезу визначили диверсифікацію географічної оболонки, що привело до формування унікального системного простору (сфери) Землі, що включає не тільки абіотичні, біотичні і біокісткові компоненти природи, але й соціально-техногенні (у тому числі і духовні) компоненти суспільства і що одержав назву *геоверсуму* (Е.Б. Алаєв, 1983; В.О. Шальнев, 2000, 2004) [2, 30].

Створюючи ноосферу, людина одночасно використовувала різні види і властивості матерії. Але на різних етапах цього процесу кожна категорія матерії освоювалася нерівномірно. Спочатку перевага віддавалася освоєнню речовини, потім – енергії і, нарешті, інформації. Таким чином, в ноосфері можна виділити три її складові: техносферу, ергосферу та інфосферу, де створення техносфери пов'язане з вивченням речовини, ергосфери – з вивченням енергії, а інфосфери – інформації. Накопичення людством досвіду і знань при освоєнні природи поєднувалося з освоєнням інформації. Саме цей процес привів до створення інфосфери.

В цілому ж, в працях В.І. Вернадського немає закінченого і несуперечливого тлумачення суті матеріальної ноосфери як перетвореної біосфери. Достатньо часто в його роботах зустрічаються різночитання і суперечності, але в цілому вони утворюють грандіозну впорядковану структуру, своєрідна єдність – *вчення про ноосферу*.

Ноосферная парадигма В. Вернадського знайшла втілення в працях інших вчених:

- розуміння людини як «геологічного агента» Р. Шерлока (англ. Robert Sherlock);

- ідеї Г.Марша (англ. Henry Marsh) про переважно руйнівну дію людини на природу;

- ідеї «техногенезу» О.Є. Ферсмана;

- концепція В.О. Шальнева про перехідний період до ноосфери – соціобіосфере;

- «*ноолітична революція*» в роботах французького математика-дослідника П.П. Леві (фр. Paul Pierre Levy), згідно якої сьогодні відбувається цивілізаційний перехід, який, по аналогії з попередніми епохами, можна назвати «ноолітичною революцією», пов'язаною з переходом від епохи неоліту до епохи «нооліту».

Вчення про ноосферу знайшло розвиток і в сучасній науковій думці. Так, російський соціолог О.І. Субетто, вводить поняття *ноосферизм* – модель майбутнього людства як керованої соціоприродної еволюції (еколого-ноосферного соціалізму) на базі суспільного інтелекту і освітнього суспільства, а також нового наукового світогляду, що базується на вченні В.І. Вернадського про ноосферу в його сучасному розвитку [20, с. 10-28]. Ноосферизм одночасно розглядається цим вченим і як підсумок тієї наукової революції, того синтезу наукових знань, які названі ним «вернадськианською революцією». «Вернадськианська революція», за його оцінкою, почалася вже за життя В.І. Вернадського «російським космізмом», до якого він тяжів: з геліобіологією О.Л. Чижевського [26], космічною філософією К.Е. Ціолковського [25], теоріями антропокосмізму М.Г. Холодного [24], номогенезу Л.С. Бергу [4] та ін.

Сьогодні, з урахуванням нових історичних реальностей, ми повинні внести ряд конкретизуючих постулатів у вчення Вернадського про ноосферу. В цьому відношенні, як відзначає М.М. Моїсеєв [13, 14], доцільно виділити три моменти, які можна подати в наступному вигляді. По-перше, мета науки і людської практики сьогодні полягає в тому, щоб знайти такі форми взаємодії Людини і Природи, які забезпечили б сумісний розвиток людини і біосфери, коли він, взаємодіючи з природою, зберігає її стан придатним для свого існування, стійкого розвитку і процвітання. Це можна назвати *кoeволюцією людини і біосфери*. По-друге, гармонія вказаного типу не може виникнути стихійно, це повинно стати справою розумно організованого людства. Це тим більше важливо, що техносфера тепер в своєму розвитку здатна легко переступити ту грань, за якою почнуться необоротні процеси. Необхідно знайти раціональні способи стикування функціонування біосфери, соціуму і техносу. По-третє, наступний крок в розвитку вчення про ноосферу повинен полягати в тому, щоб зрозуміти, як конкретно добитися цілеспрямованого розвитку біосфери. Сьогодні питання стоїть так: або подальший розвиток нашої планети під керуванням людського інтелекту або цивілізація зникне з її поверхні. Третього шляху немає [10, с.81-96].

Як бачимо, у цьому процесі всі фактори глобалізації, інтернаціоналізації і інформатизації суспільства.

Крім того, ноосфера Вернадського – це не просто регульований і штучний планетарний ландшафт. Це не тільки глобальний контроль над природним середовищем. Це не тільки високий ступінь соціальної організації людства. *Епоха ноосфери – географічний аналог поняття «глобалізація»*. Людство в епоху ноосфери перетворюється на технологічно єдину систему.

Концепції природокористування. Абсолютно очевидно, що в природокористуванні на зміну *антропоцентризму* повинен прийти зважений *природоцентричний* підхід, що затверджує паритет інтересів всіх біологічних видів на Землі. Головна суперечність біосфери – між біологічною і соціальною суттю людини – під впливом розумної людської діяльності повинно стати не антагоністичним, а діалектичним – стимулюючим прогрес глобальної соціогеосистеми. Можливо, саме про таку взаємодію між соціальними і природними системами мріяв В.І. Вернадський, розробляючи концепцію ноосфери.

Сучасні проблеми взаємодії суспільства і природи, їх методологічні положення можна розглядати на декількох рівнях:

- *філософському* у зв'язку із формуванням нового наукового напрямку – *екософії*, в основі якої закладені коеволюційні тенденції взаємозалежності суспільства і природи, вимоги нового способу життя, нової екологічної моралі і наявності здорового середовища життя;

- *загальнонауковому* з використанням концепцій, що припускають свідоме регулювання взаємодії суспільства і природи з використанням законів синергетики, системного і екологічного підходів і методів моделювання. Така концепція повинна будуватися за принципом взаємозалежності, а не тільки дії на природу;

- *спеціальному* науковому, пов'язаному з географічним підходом і його провідними категоріями – геопростір, геосистема, геосередовище, геоверсум, соціобіосфера і сфера природних і культурних ландшафтів [30, с.41-43].

На сьогодні достатньо чітко сформувалися наступні концепції природокористування:

- концепція раціонального природокористування;
- концепція коеволюції;
- коадаптивна (адаптивна) концепція;
- концепція сталого (збалансованого) розвитку.

На сьогодні найбільшу популярність має *концепція сталого (збалансованого, такого, що самопідтримується, стійкого) розвитку*. Сьогодні поняття «сталий розвиток» приваблює увагу не тільки завдяки потребі саме вирішення екологічних питань. Насамперед, предметом дослідження уперше стає не об'єкт або явище суспільства чи природи, не їх стан, а процес зміни під назвою «розвиток». Це пов'язано як зі зміною соціально-економічної формації, так і зі специфікою розвитку в інформаційному суспільстві, яка обумовлює швидку зміну стану суспільної системи та її складових [12, с.5].

Концепція сталого (стійкого) розвитку набуває значного поширення як одна з провідних глобальних проблем людства, що має міждисциплінарний характер і розглядається в багатьох аспектах і ракурсах. Сталий розвиток трактують у вузькому та широкому розумінні. Вузьке розуміння акцентує екологічні проблеми й збереження біосфери. У широкому розумінні сталий розвиток – це новий тип функціонування цивілізації, нові параметри людського розвитку: соціальні, економічні, екологічні, культурні, політичні, інформаційні.

В даний час у сфері теоретичного знання про процеси стійкого розвитку умовно можна виділити три головні підходи в конструюванні моделей розвитку: *ресурсний, біосферний, інтеграційний*. Всі вони базуються на єдиному філософському і

природничо-науковому фундаменті. Таке об'єднання наукових зусиль математиків, природників, соціологів, гуманітаріїв, економістів, управлінців відбулося після того, як у міру вивчення проблем, які накопичилися до ХХ ст., стало ясно, що ситуація на нашій планеті, складний характер нелінійних відносин в системі «людина-суспільство-природа» вимагає комплексного аналізу і з'єднання зусиль вчених різних спеціальностей.

В даний час на фундаменті концепції сталого розвитку відбувається становлення *інтегральної загальнонаукової парадигми знань*, яка виникає як результат широкого синтезу наук про природу, суспільство і людину, тобто трьох основних напрямів розвитку буття. Ця система знань, що бурхливо розвивається, володіє внутрішньою стійкою властивістю організовувати навколо себе нові напрями систематизації інформації [11].

Інтенціональна парадигма в географії. Німецький філософ Е. Гуссерль (нім. Edmund Husserl) [7] та його учень М. Хайдеггер (нім. Martin Heidegger) [23] у структурі пізнання встановили дві підструктури: когітум (когітація) (от лат. cogito – мислення) – те, на що спрямована свідомість суб'єкта, та інтенум (інтенція) (от лат. intentio – прагнення) – сам процес осмислення когітума. З певним спрощенням, когітація означає процес визначення об'єкта дослідження, а інтенція – встановлення предметних аспектів вивчення об'єкту. Інтенціональність, за Гуссерлем, – це інтерпретація, трактування розуміння, а істина являє собою інтенціональне прояснення. І ще одна важлива обставина: інтенція – це включення у процес пізнання самого дослідника, його життєвого досвіду, його знань, його дослідницьких можливостей. Тому концепція інтенціональності отримала загальнонауковий статус. Ця концепція отримала інтенсивний розвиток у роботах представників різних наук – Г. Фреге (нім. Gottlob Frege), Б. Рассела (англ. Bertrand Russell), А. Тарського, К. Гьоделя (нім. Kurt Gödel), Л. Вітгенштейна (нім. Ludwig Wittgenstein), Н.Бора (дат. Niels Bohr) та ін. Особливу роль інтенція повинна відігравати у географічній науці, оскільки географи включають людину і соціуми до об'єкту своїх досліджень, розглядають населення як один з компонентів ландшафтної оболонки Землі, притому компонент активний, здатний до самооцінки і управлінських рішень. На думку О. Топчієва, інтенціональність повинна стати провідним методологічним принципом сучасної географії. Географи традиційно досліджують природно-господарські та соціоприродні системи, і сучасна методологія взаємодії у наукових дослідженнях об'єкту-суб'єкту повинна отримати у географії подальшу конкретизацію і поглиблену розробку [22, с.284-291]. Дана парадигма усвідомлення людством своєї ролі і місця у системі «природа-суспільство» в умовах цивілізаційної кризи та нової наукової картини світу. Змістовно вона близько до ноосферної парадигми. Інтенціональна парадигма висуває на передній план географічний синтез і орієнтує географів на використання методологічних принципів синергетики – вчення про функціонування надскладних систем.

Географічний посибілізм. Близький за сенсом інтенціональній парадигмі є концепція географічного посибілізму. Географічний посибілізм (від лат. possibilis – можливий), напрям в географії, що розглядає географічне середовище таким, що обмежує і змінює діяльність людей; разом з тим важливе значення при виборі того або

іншого шляху розвитку признається за історичними умовами. В результаті вибору складаються певні напрями господарської діяльності людей, створюються ті або інші культурні ландшафти і т.п. Географічний посибілізм виник на початку ХХ ст. як реакція на ідеї географічного детермінізму, що зайшли в безвихідь. Головну роль в розвитку географічного посибілізму належить французькій школі «географії людини»; ідеї географічного посибілізму розвивали також в застосуванні до економічної географії І. Боумен (англ. Isaiah Bowman) і К. Зауер (англ. Carl Sauer) в США, частково О. Шлютер (нім. Otto Schluter) в Німеччині; О. І. Воєйков в Росії [17]

Друге «народження» дана концепція, на наш погляд, одержала в сучасну епоху – епоху інформатизації суспільства. Сьогодні на наших очах відбуваються кардинальні зміни в теорії розміщення продуктивних сил. Вже втратили своє значення і сенс багато факторів, що визначали раніше закономірності розміщення господарства. Тепер при розгляді потенціалу розвитку території значно зросла роль галузей, які раніше відносилися до допоміжних, таких як інфраструктура, нематеріальні природні активи. У наш час реальна роль і можливості держави визначаються не стільки його географічним положенням, близькістю до природних ресурсів, скільки характером «вбудованості» в інформаційні і фінансові потоки.

Сьогодні до проблеми конкурентоспроможності країн в системі світового господарства слід підходити вже не з позицій географічного детермінізму (залежності від географічних факторів території), а з позицій географічного посибілізму (можливостей країни). Наприклад, країни, що володіють великим науково-технічним і інтелектуальним потенціалом, виходять на лідируючі позиції в світовому господарстві незалежно від наявності або відсутності у них інших видів ресурсів. Наприклад, Японія, що не має в своєму розпорядженні скільки-небудь значних запасів корисних копалини і такого важливого економічного ресурсу, як дешева робоча сила, ось вже багато років є другою з економічної потужності країною світу. В той же час краща забезпеченість країни корисними копалинами і іншими видами природних ресурсів ще не є достатньою умовою для створення конкурентоспроможної економіки.

Тобто, тепер не володіння факторами, а, навпаки, їх брак сприяє зростанню конкурентоспроможності, стимулюючи розвиток інноваційної сфери і впровадження у виробництво новітніх технологій [9]

Теорія дифузії інновацій (інформації). Теорію поширення інновацій розробив у післявоєнний період шведський географ Т. Гегерстранд (швед. Torsten Hägerstrand), представник Лундської школи «часової» географії. Найліпше ця теорія виявляється у концепції просторової дифузії інформації на основі міжлюдських контактів. Доведено, що навіть економіко-технологічні процеси є демосоціальними і можуть описуватися і прогнозуватися концепцією дифузії інформації, зокрема інформації у сфері нововведень (інновацій). Проблеми поширення (дифузії) інформації у теоретичному і методичному аспектах вивчали, крім Т. Гегерстранда, також Р. Доманський (поль. R. Domański, 1982), Б. Еккель (рос. Борис Эккель), П. Гаттет (Peter Haggett, 1972), Й. Лобода (поль. J. Łoboda, 1973), Р. Мірса (англ. R. Mirsa, 1974), Р. Морілл (англ. R. Morill, 1970), П. Тойн (англ. P. Toyne, 1974) та ін. Вони розробили поняття і терміни, дидактичні основи цієї теорії, методи її верифікації,

шляхи використання у практиці. Як і в теорії бігейвіоризму, тут процеси поширення інформації розглядаються у просторово-часовому континуумі.

Дифузія, тобто розповсюдження, розсіювання по території різних економічних інновацій (нових видів продукції, технологій, організаційного досвіду і т.п.), згідно Т. Гегерстранду, може бути трьох типів: *дифузія розширення* (розповсюдження за всіма напрямками від точки виникнення), *дифузія переміщення* (розповсюдження в певному напрямі) і змішаний тип. Одна генерація (покоління) інновацій має чотири стадії: виникнення, дифузії, накопичення і насичення. Теорія Т. Гегерстранду відображає хвилеподібний характер дифузії генерацій нововведень. У ідейному відношенні вона близька теорії великих циклів («довгих хвиль») відомого економіста М. Д. Кондратьєва [8].

У реальності процес дифузії (розповсюдження інновації (інформації)) розтягується на такий тривалий час, що до моменту появи на одних територіях інновація вже застаріває на інших. Рішенням цієї проблеми стала поява нового підходу до вивчення дифузії інновацій – ієрархічного – ранжирування статусу території.

Сучасний процес дифузії інновацій можна представити як послідовне поєднання процесів першого порядку (*ієрархічна дифузія*) і другого порядку (*контагіозна* (від лат. *contagiosus* – передається при дотику) *дифузія*). Ієрархічна дифузія забезпечує «широту» розповсюдження інновації, тоді як контагіозна дифузія – рівень проникнення інновації на конкретній території [3, с.10-14].

Головна роль ієрархічної дифузії інновацій на сьогодні обумовлена добре розвиненими телекомунікаціями, що дозволяють в короткі терміни перенести нововведення в будь-яку точку планети. Генератор інновації зацікавлений в швидкому розповсюдженні її між територіями, які володіють необхідними можливостями і потребами для прийняття. Локалізація генераторів інновацій в найбільших містах економічно розвинених країн світу, так званих «світових містах», призводить до того, що першими користувачами інновацій є саме мешканці цих міст. Далі інновація по ієрархічному ланцюжку передається національним, регіональним і місцевим центрам.

Майже одночасно починається процес другого порядку – контагіозна дифузія, рушійною силою якої є масовий споживач. Швидкість контагіозної дифузії інновацій залежить від локальних соціально-економічних умов, які обумовлюють купівельні можливості споживача і можливість утримувати доступну ціну місцевим розповсюджувачем інновації. Цей процес визначає вже глибину проникнення інновації на території.

Зважаючи на поступальність ієрархічної дифузії інновацій, території, що найбільш пізно підключилися до використання інновації, апріорі відстають від територій, які першими дістали доступ до інновації, як за масштабом використання, так і за засобом виробництва інформаційної техніки і програмного забезпечення. Це відставання сьогодні визначається терміном «цифровий розрив» (*digital divide*), що позначає наростаюче відставання низки країн за активністю використання цифрових технологій. Умови, в яких відбувається розвиток інновацій, називаються *інноваційним середовищем* – від його параметрів залежить швидкість розповсюдження нововведення, тривалість його життєвого циклу.

З теорією дифузії інновацій тісно пов'язана сучасна *теорія життєвого регіонального циклу*. Вона розглядає процес виробництва товарів як процес з декількома стадіями: поява нового продукту, зростання його виробництва, зрілість (насичення), скорочення. На стадії інновацій потрібні великі персональні контакти, тому найбільш сприятливим місцем для розміщення інновацій є великі міста. Відповідно до цієї теорії регіональна економічна політика повинна концентруватися на створенні сприятливих умов для інноваційної стадії в менш розвинених регіонах, наприклад у вигляді створення освітніх і наукових центрів (технополіси, наукогради і т.п.).

Геоінформаційна парадигма. Геоінформаційна парадигма пов'язана зі стрімкою інформатизацією світового співтовариства, з масовим поширенням інформаційних технологій (ІТ) у всіх сферах пізнання та життєдіяльності суспільства, з розповсюдженням у всіх науках та управлінні інформаційних та геоінформаційних систем (ГІС). Геоінформаційна парадигма стала головним технологічним проривом географічної науки в останній чверті ХХ ст. Розроблення й масове поширення ГІС-технологій, електронного картографування, створення геоінформаційних баз даних і різноманітних ГІС має непересічне значення не лише для географії чи всієї науки, але й для цивілізаційного поступу людства в цілому. Світ увійшов у так звану інформаційну цивілізацію. Якщо епоха Великих географічних відкриттів була першим злетом географії, що справив колосальний вплив на геополітичний і гео економічний світовий розвиток, то масове поширення ГІС-технологій, що має глобальне цивілізаційне значення, позначило другу вершину географічної, науки її перехід на якісно вищій рівень.

О. Топчієв підкреслює, що геоінформаційна парадигма означає не лише технологічну та методичну досконалість сучасної географії, але й створює якісно нові теоретико-методологічні засади географічної науки. Йдеться, зокрема, про якісно нові можливості представлення та моделювання різноманітних географічних явищ та процесів, про реальні можливості порівняльних оцінок в операціональному режимі різних географічних ситуацій, різних варіантів та сценаріїв географічного розвитку територій і акваторій, країн, регіонів і міст. ГІС-технології вперше надають можливість об'єднати, систематизувати та інтегрувати величезні масиви галузевої та відомчої інформації, що накопичувалась протягом десятиріч. ГІС-технологи створюють якісно нові методологічні засади для географічного синтезу. І чільне завдання сучасної географії – закріпити цей феноменальний здобуток глибокою теоретичною, методологічною та методичною розробкою геоінформаційної парадигми [22, с.284-291].

Концепція гнучкої територіальної організації виробництва. Ідею гнучкої територіальної організації (ГТОВ) виробництва була запропонована українським економгеографом О. Шаблієм [27, 29] Досі, на жаль, ідея ГТОВ виробництва не отримала розвитку. Це пов'язано не стільки з самою ідеєю, скільки із загальним застоєм у суспільній географії у 80-90-х рр. ХХ ст. Тепер у постіндустріальну епоху, коли зростає інформатизація виробництва ця ідея може отримати новий поштовх.

Просторове буття виробництва у кінцевому підсумку визначається дією соціальних та економічних законів. Найбільш динамічним компонентом виробництва є засоби виробництва, знаряддя праці, техніка. З огляду на це треба

розглядати роль НТР, що має економічні і соціальні наслідки, від чого змінюється просторове буття суспільства.

Періоду промислової революції, яка тривала до середини 50-х рр. ХХ ст., відповідає просторове буття виробництва у вигляді його розміщення, тобто територіальний розподіл підприємств, насамперед, промислової сфери. НТР, що прийшла на зміну промисловій, характеризувалась розвитком таких пріоритетних напрямків, як електрифікація, комплексна механізація та автоматизація, хімізація виробництва; високим рівнем інтеграції науки і виробництва; посиленням усупільнення виробництва. Усупільнення виробництва, зокрема, виявилось і в формуванні територіальних систем виробництва не тільки на локальному і регіональному (зокрема, формування так званих інвестиційних ТВК), але й на міжрегіональному і загальнодержавному рівнях (формування загальнодержавної електроенергетичної і транспортної систем, міжгалузевих паливно-енергетичного, агропромислового та інших комплексів, господарський комплекс країни в цілому).

Отже, просторове буття виробництва характеризувалось системною організацією. Саме в цей період створились матеріальні і духовні передумови становлення концепцій територіальної організації виробництва (ТОВ) та територіальної організації суспільства (ТОС) в цілому.

Особливості сучасного етапу інформатизації надають нову якість і територіальній організації виробництва, створюють передумови її трансформації у гнучку територіальну організацію виробництва (ГТОВ) [28].

Концепція інформаційних комплексів. Як відомо, всі економічні процеси, що відбуваються на певній території (просторі), реалізуються в трьох уніфікованих середовищах: виробничому, інфраструктурному і споживчому. Між ними існують складні виробничо-інфраструктурні зв'язки, що забезпечують функціонування виробництва. Це характерно для традиційної економіки. У новій – інформаційній – економіці на додаток до них можна виділити з інфраструктурного середовища ще четверту складову – інформаційно-комунікаційну. Інформаційно-комунікаційне середовище забезпечує можливість створення в соціально-економічному просторі уніфікованих утворень – інформаційних комплексів. *Інформаційний комплекс* – ІК (*information complex*) – вертикально інтегроване соціально-економічне утворення, побудоване на базі реальних об'єктів з використанням мережевих інформаційних технологій (ІТ). Архітектура ІК – це модель, що визначає виконувані функції і взаємозв'язок віртуальної і реальної (соціально-економічна система) частин комплексу.

Розрізняють інформаційно-виробничі, інформаційно-інфраструктурні, інформаційно-соціальні і інформаційно-територіальні комплекси:

- *інформаційно-виробничий комплекс* – ІВК (*information-industrial complex*) – ІК, побудований на базі реального виробничого об'єкту; є сукупністю електронних, виробничих і інфраструктурних бізнес-рішень, що взаємодіють і розвиваються в єдиному галузевому і віртуальному просторі (обслуговує будь-яке організаційне утворення в рамках певної економічної системи);

- *інформаційно-інфраструктурний комплекс* – ІІК (*information-infrastructural complex*) – ІК, побудований на базі окремого елемента інфраструктури виробничого об'єкту; є сукупністю електронних, інфраструктурних і виробничих бізнес-рішень,

що взаємодіють і розвиваються в єдиному віртуальному просторі (обслуговує інфраструктурні елементи виробничих і економічних процесів, адміністративно-територіальних утворень);

- *інформаційно-соціальний комплекс* – ІСК (*information-social complex*) – ІК, побудований на базі окремого, реального елемента соціальної інфраструктури; є сукупністю електронних, інфраструктурних і виробничих бізнес-рішень, що взаємодіють і розвиваються в єдиному віртуальному просторі (обслуговує елементи інфраструктури, які спеціально виділяються: наука, освіта, політика, культура і т.д.);

- *інформаційно-територіальний комплекс* – ІТК (*information-territorial complex*) – ІК, побудований у межах певної території на базі багатогалузевої сукупності реальних виробничих об'єктів; є сукупністю електронних, виробничих, інфраструктурних бізнес-рішень і соціальних процесів, що взаємодіють і розвиваються в єдиному територіальному і віртуальному просторі (обслуговує економічні і соціальні процеси, що відбуваються на території конкретних територіальних утворень).

Необхідно відзначити, що сполучною ланкою між елементами ІК є інформація. Наприклад, в ІВК це інформація у вигляді технології, в ІСК – це інформація у вигляді нового знання або інновації.

Об'єднання розрізнених структур і підрозділів в єдину інформаційно-виробничу систему продиктоване сучасними економічними умовами і жорсткою конкуренцією. Багато провідних компаній світу вже зараз проводять реорганізацію свого бізнесу з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, що дозволяє перейти від роз'єднаної роботи людей з паперовими носіями інформації до колективної праці з електронними документами [16].

Найбільш поширеними формами підприємств, що є частиною ІК є віртуальне підприємство (*virtual corporation*) – співтовариство географічно розділених працівників, які в процесі праці спілкуються, взаємодіють, використовуючи електронні засоби комунікацій при мінімальному або повністю відсутньому особистому, безпосередньому контакті, або віртуальний офіс (*virtual office*) – Інтернет-ресурс, або його частина, що дозволяє, співробітникам компанії, географічно роз'єднаним, організаційно взаємодіяти за допомогою єдиної системи для обміну, зберігання, обробки і передачі інформації і дій, що управляють [5].

Геокібернетична концепція. Геокібернетична концепція (концепція організаційно-управлінської структури) в найзагальнішому вигляді, це теорія синергетичного територіального управління з використанням сучасних комп'ютерних методів прийняття управлінських рішень. Багато вчених, які дослідили умови і закономірності розвитку інформаційного суспільства, приходять до висновку, що в умовах лавиноподібного зростання інформаційних потоків і взаємодій потрібен новий підхід до їх вивчення і управління. Так, Р.Ф. Абдєєв [1] аналізує можливості *системно-кібернетичного підходу*, який заснований на наступних фундаментальних аспектах кібернетики:

1. *Інформаційний аспект* – враховує передачу і обробку інформації в процесах еволюції і управління. При цьому інформаційний обмін вимагає певних витрат часу, які істотно відрізняються в різні історичні епохи. Наприклад, в XVIII ст. доставка повідомлень в Європі вимірювалася місяцями, в XIX ст. – тижнями, до останньої

чверті ХХ ст. – днями, а на початку ХХІ ст. (за допомогою електронної пошти) – хвилинами і секундами. Сучасні АСУ, керовані комп'ютерами, передають імпульси і сигнали із швидкістю світла.

2. *Управлінський аспект* – враховує мету, функціонування і спрямованість процесів управління і розвитку.

3. *Організаційний (інституційний) аспект* – враховує ступінь впорядкованості структури систем і дозволяє описати безповоротність процесів розвитку.

Системно-кібернетичний підхід в застосуванні до вивчення інформаційних процесів дозволяє виявити основні складові їх прискорення:

- зростання швидкості інформаційного обміну і збільшення обсягу інформації, що приймається;

- прискорення обробки інформації і повніше використання зворотного зв'язку;

- збільшення кількості інформації, яка витягується із зовнішнього середовища, повніше її перетворення і прискорення її використання для управління;

- удосконалення методів візуалізації інформації і багатократне збільшення технічної оснащеності управлінської праці.

Концепція геоглобалізму. На сучасному етапі концепція геоглобалізму поступово затверджується як наукова ідеологія. Завдяки американським вченим тема глобалізації стала домінуючою в сучасних наукових дослідженнях. У суспільній географії концепція глобалізму розвинулась на основі вивчення глобальних проблем людства, про які активно заговорили ще у роках ХХ ст. Є декілька вимірів глобалізації: як об'єктивна тенденція світового економічного, політичного, соціального і культурного розвитку; як політична стратегічна ціль, визначена елітами найпотужніших держав та міжнародних організацій; як методологія аналізу процесів розвитку суб'єктів глобалізації.

Як бачимо, сучасні теорії і концепції суспільної географії можливо розглядати як загальну міждисциплінарну проблему, у розробці якої помітну роль може і повинна відіграти географічна наука. Для цього географія має певні *методологічні переваги*, зокрема:

- об'єктом її досліджень є ландшафтна оболонка Землі, і географи вивчають вплив природного середовища на суспільство, з одного боку, і зворотні процеси перетворення й трансформації природи у процесі життєдіяльності суспільства – з другого;

- географія чи не єдина серед наук охоплює своєю предметною областю і природу, і суспільство;

- географи досліджують просторові поєднання – комплекси природних і соціально-економічних компонентів, природних, господарських і природно-господарських територіальних систем;

- географія вивчає особливості територіальної організації середовища, населення, інфраструктури, господарської і духовної діяльності суспільства, систематизує і типізує їх характерні просторові поєднання, обґрунтовує раціональність комплексу «природа-населення-господарства»;

- географи виступають розробниками ГІС і ГІС-технологій [15, 18, 19, 21].

ВИСНОВКИ

Роль географії, на сьогодні, є лідируючою в становленні нової складової методології сучасного наукового пізнання. Сьогодні кожна наука прагне внести свій внесок в рішення глобальних проблем. Проте, охоплюючи лише одну яку-небудь сторону складного комплексу проблем і залишаючи без уваги інші, зусилля окремих спеціальних дисциплін в цій області не можуть бути достатніми. Виникає гостра необхідність узагальнення і інтеграції даних багатьох наук, що вимагає комплексної дисципліни, яка відповідає б складності об'єкту, що вивчається. Такою узагальнювальною наукою, або, точніше, системою наук, повинна бути, в першу чергу, *географія*. Вона завжди вивчала навколишнє середовище, узятє в цілому (тобто як систему), з включеними до неї природними і антропогенними (техногенними) компонентами. Слід сказати навіть більше «географічній науці, на наш погляд, повинна належати лідируюча роль у фундаментальних дослідженнях навколишнього середовища, оскільки сучасна географія більш інших наук підготовлена до досліджень на міждисциплінарній основі» [6, с.55].

Список літератури

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев ; под ред. Е. С. Ивашкиной, В. Г. Деткова. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: [понятийно-терминологический словарь] / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
3. Арманд А. Д. География информационного века / А. Д. Арманд // Известия АН. – Сер. геогр., 2002. – № 1. – С. 10-14.
4. Берг Л. С. Номогенез / Л. С. Берг. – М., 1923.
5. Библиотека «Словари. Глоссарии. Термины» [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://terms.com.ua>
6. Герасимов И. П. Общенаучные подходы и природная среда / И. П. Герасимов, А. Г. Доскач // Горизонты экологического знания. – М.: Наука, 1986. – С. 55.
7. Гуссерль Э. Собрание сочинений / Э. Гуссерль. – Т. 1. – Феноменология внутреннего сознания времени. – М., 1994.
8. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения / Н. Д. Кондратьев. – М., 1993.
9. Конкурентоспособность в системе мирового хозяйства: пространственный анализ [под ред. Н. С. Мироненко]. – М.: «Пресс-Соло», 2002. – 472 с.
10. Лазарев Ф. В. Научное наследие В. И. Вернадского в контексте XXI века / Ф. В. Лазарев // Ученые записки ТНУ. – Спец. вып., посв. 140-лет. В. И. Вернадского. – Т.17 (56), 2004. – № 1. – С. 81-96.
11. Левашов В. К. Глобализация и устойчивое развитие / В. К. Левашов // Устойчивое развитие. Наука и Практика. – № 1, 2002.
12. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – С. 5.
13. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М.: «Молодая гвардия», 1990. – 352 с.
14. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. – М.: «Устойчивый мир», 2001. – 199 с.
15. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты / Л. Н. Немец. – Харьков: Фактор, 2003. – 384 с.
16. Нехаев С. А. Информационные технологии – интеграционный инструмент развития экономических систем / С. А. Нехаев [электронный ресурс]: сайт Русского Гуманитарного Интернет-Университета – Режим доступа: <http://www.i-u.ru>
17. Покшишевский В. В. Географический поцибилизм / В. В. Покшишевский // Большая советская энциклопедия [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com>

**ТЕОРІЇ І КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ:
ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА**

18. Руденко Л. Г. Украина на пути к устойчивому развитию геоэкологические аспекты / Л. Г. Руденко, И. А. Горленко, В. И. Олещенко. – К.: Институт географии НАН Украины, 2000. – 29 с.
19. Сонько С. П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / С. П. Сонько. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 287 с.
20. Субетто А. И. Ноосферизм и «вернадскианская революция» / А. И. Субетто // Социальная экономика, 2004, № 1-2. – С. 10-28.
21. Топчієв О. Г. Географічна наука і стратегія соціально-економічного розвитку України / О. Г. Топчієв // УГЖ, 1995. – № 1-2. – С. 7-12.
22. Топчієв О. Г. Методологічні трансформації географії в інформаційному суспільстві / О. Г. Топчієв. – С. 284-291 [Географія в інформаційному суспільстві]: зб.наук.праць. У 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т.І. – 322 с.
23. Хайдеггер М. Время и бытие [статьи и выступления] / М. Хайдеггер ; сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
24. Холодный Н. Г. Мысли дарвиниста о природе и человеке / Н. Г. Холодный. – Ереван, 1944.
25. Циолковский К. Э. Собрание сочинений в 5 томах / К. Э. Циолковский. – М.: Изд-во АН СССР, 1951-1964.
26. Чижевский А., Шишина Ю. Гелиобиология. В ритме солнца / А. Чижевский, Ю. Шишина Ю. – М., 1969.
27. Шаблій О. И. Гибкая территориальная организация производства / О. И. Шаблій // География и современность. – Вып. 3. – Ленинград, 1987. – С. 95-104.
28. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії [підручник] / О. І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.
29. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів, 2001. – С. 165-173.
30. Шальнев В. А. Проблемы взаимодействия общества и природы: взгляд географа / В. А. Шальнев. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. – 110 с.

Воронин И.Н., Яковенко И.М. Теории и концепции современной общественной географии: информационная составляющая // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия: География. – 2011. – Т.24 (63), №1. – С.148-160.

В статье рассматриваются основные теории и концепции современной общественной географии с позиций процесса информатизации общества.

Ключевые слова: ноосфера, устойчивое развитие, possibiliзм, информация, инновация, геоинформационная система, глобализм.

Voronin I., Iakovenko I. Theories and conceptions of modern social geography: informative constituent // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Geography. – 2011. – V.24 (63), No1. – P.148-160.

In the article basic theories and conceptions of modern social geography are examined from positions of process of informatization of society.

Key words: noosphere, sustainable development, possibilizm, information, innovation, geoinformation system, globalism.

Поступила до редакції 02.03.2011 р.